

Костянтин Завальнюк,

*кандидат історичних наук, провідний спеціаліст
Державного архіву Вінницької області*

Тетяна Стецюк,

*здобувач Кам'янець-Подільського державного університету, головний
спеціаліст відділу у справах релігій облдержадміністрації*

ГОЛГОФА ОТЦЯ СТЕПАНА СОКОЛОВСЬКОГО (1891–1930)

Вперше у вітчизняній історіографії розкривається біографія, а також жертвне священнослужіння в умовах тоталітарного атеїстичного режиму отця Степана Соколовського, рідного брата повстанських отаманів Олекси, Дмитра, Василя та Олександри («Марусі») Соколовських.

Ключові слова: Степан Соколовський, церква, БОПУПАЦ, священник.

З відновленням незалежності Української держави у 1991 р. з мороку небуття повертаються славні імена синів та дочок України, борців за її волю та краще майбутнє. Окреме почесне місце серед цих героїв посідає українська родина Соколовських із села Горбулів на Житомирщині, котра подарувала легендарну повстанську отаманшу «Марусю» (справжнє ім'я – Олександра) та не менш легендарних братів-отаманів Олексу, Дмитра і Василя Соколовських, непримиренних борців з московсько-більшовицькою окупаційною владою. Про їхнє героїчне життя та боротьбу останнім часом уже з'явилося чимало нових, неупереджених досліджень (у т. ч. й авторів цих рядків), а також художніх творів. На жаль, цього не скажеш про рідного брата отаманів Соколовських — Степана, який здійснював пастирське служіння в церквах Волині, Київщини та Поділля у 1910–20-х рр. ХХ ст.

З огляду на це, автори цієї розвідки поставили собі за мету дослідити маловідомі сторінки життя та пастирської діяльності ще одного яскравого представника відомої священницької родини — отця Степана Соколовського. Зокрема, із матеріалів архівно-слідчої справи на нього за 1930 р., яка зберігається у фондах Державного архіву Вінницької області, дізнаємося, що 10 квітня 1920 р. в містечку Вахнівці Бердичівського повіту Київської губернії (нині – село у складі Липовецького району Вінницької області) з'явився новий парафіяльний священник – босий, обірваний, виснажений чоловік, котрий на деякий час зупинився у місцевого мешканця Дмитра Побережця. «Я сам чоботар, – пригадував останній, – і якраз шив Соколівському чоботи, а він у цей час сидів в хаті на пічці босий» [4, арк. 13 зв.]. Дещо пізніше, описуючи свою першу зустріч із Степаном Соколовським (а саме так звали нового священника), чоботар не міг не звернути уваги на таку деталь: «Згадуючи обставини приїзду Соколівського до м. Вахнівки, я дійшов висновку, що до м. Вахнівки піп Соколівський прибув, втікаючи та ховаючись від червоних. Ще згадую з оповідання тестя Плентківського (знайомого селянина Ілька Плентківського з с. Коритище на Волині. – Авт.), що піп Соколівський після розгрому банди ховався на полі в житі та в лісі й селяни з Дерманки (сучасна Рівненщина. – Авт.) носили йому їжу» [4, арк. 13 зв.–14].

Про себе ж новий священик розповідав неохоче, немов боячись розворушити за давнини, тривожні спогади. Розповів про своє навчання, пастирське служіння по селах Волині та Київщини і — жодного слова про братів та сестер...

Тим не менше, стало відомо, що отець Степан народився 27 грудня 1891 р. [2, арк. 10] у с. Минійки нинішнього Коростишівського району Житомирської області. З 1902 р. навчався у Київській духовній академії, яку закінчив у липні 1913 р. Згодом, до 1917 р., душпастирював як священик у м-ку Хабне, звідки перейшов у с. Янівку, що на Потіївщині (сучасна Житомирщина). В цьому селі о. Степан пробув, за його словами, до 4 березня 1920 р. У Хабному він займався й активною громадською діяльністю: був головою волосного попечительства, головою місцевого комітету з надання допомоги найбіднішим чинам запасу, головою правління споживчої кооперації, головою волосної продовольчої комісії тощо [4, арк. 56–56 зв.].

Також відомо, що з 1 вересня 1913 р. о. Степан викладав Закон Божий у Хабенському земському двокласному початковому народному училищі, яке було відкрите 1 січня того ж року. При училищі існувала народна бібліотека, а також проводилися народні читання. Завідувачем цього закладу був Степан Федорович Совенко, а вчителями – Іван Аврамович Тонковид і Марія Фоківна Колтоновська [9, с. 226–227].

Рубежем, який круто змінив долю не лише одного Степана Соколовського, стали події 1917 р. І якщо в бурхливих перипетіях Лютневої революції він ніякої участі не брав [4, арк. 56 зв.], то зовсім іншим було його ставлення до українського національно-визвольного руху. Зокрема, Роман Коваль стверджує, що серед українських повстанців «перебував і старший син Тимофія Соколовського – Степан. Будучи священиком, він благословляв козаків на боротьбу за свободу рідного краю» [7, с. 226]. Зрештою, й у Вахнівці Степан Соколовський з'явився, вочевидь, не випадково, а рятуючись від більшовицьких переслідувань. До того ж, повстанські відділи партизанили зовсім неподалік...

Саме м-ко Вахнівка, де волею долі судилося осісти о. Степанові, було досить привабливим, затишним містечком із давньою історією. На 1 січня 1924 р. тут мешкало 6122 особи, переважно українці. Також у містечку на той час були дві школи, хата-читальня, сільбуд, аптека, лікарня, ряд кооперативних організацій [8, с. 4–5]. Духовні потреби віруючих обслуговували Преображенський римокатолицький костюль, синагоги «Клойз» і «Бес-Гамедриш» та Різдво-Богородицька православна церква, збудована ще у 1866 р. До речі, в її інвентарному описові, складеному 1924 р., читаємо:

«1. Церковь на каменном фундаменте, деревянная, с двумя приделами, северным и южным, ризницею и пономарнею, об одном куполе, покрытом жостью, окрашенной зеленой краской.

2. Вместе с церковью построена и колокольня, покрытая жостью и окрашенная в зеленую краску (на ній було п'ять дзвонів. – Авт.). Церковь и колокольня в одной связи на одном фундаменте – выстроены в 1866 году в размере длиною 36 арш. и шириною 24 арш.

3. Внутри церковь и колокольня окрашены белой масляной краской; на стенах восьмерика церкви написаны три иконы: бегство Лота из Содомы, спасение Христом утопающего Петра и сошествие св. Духа на апостолов; на потолках: в алтаре —

св. Тройця, в северном приделе — скрижали завета, жезл Ааронов и семисвещник; в южном — евангелие, чаша и крест; в западном — покров Божией Матери.

4. Окошек с железными решетками в нижней части церкви и колокольни — 10, в ризнице и пономарне — по одному, в средней части храма — четыре окошка, в фонаре башни — 4 окошка.

5. Дверей четверо накладных с большими засовами и висящими замками; в ризницу и пономарню — небольших двое дверей.

6. Иконостас построен в 1872 году вместе с двумя жертвенниками и горним местом с позолотою. Всех икон в иконостасе — 28, в жертвенниках — шесть, и на горном месте — одна: Спаситель в архиерейском облачении.

7. Царские врата резной работы, вызолоченные, с 6 иконами.

8. Северные и южные вратницы столярной работы с изображениями архангелов Михаила и Гавриила» [3, арк. 11–11 зв.].

Характерно, що на установчих зборах вахнівської релігійної громади, які відбулися 13 травня 1923 р., було вирішено «учредить общину строго-православную, с сохранением церковно-славянского языка и с признанием законно поставленного апостольского епископата, главным предводителем которого является в настоящее время Высшее Церковное Управление, основанное на почве обновления церкви в духе евангельско-христианского учения» [3, арк. 1 зв.]. Згодом, 7 грудня 1923 р., обрано керівництво вахнівської релігійної громади, до якого ввійшли: церковний староста Мусій Комар, уповноважений Кіндрат Кривак та секретар Дмитро Калитюк [2, арк. 5–5 зв.].

Задля справедливості, потрібно зауважити, що вахнівчани також розглядали можливість приєднання своєї громади до Української Автокефальної Православної Церкви як до рідної за національним духом, однак на перешкоді цьому стало категоричне несприйняття «акту самосвятства», здійсненого автокефальним священством [33, арк. 1 зв.].

І все ж, вахнівчани досить швидко розчарувалися в Обновленській Церкві, яку всіляко підтримувала офіційна влада, і пристали до Братського об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви (БОПУПАЦ), очолюваного єпископом Павлом Погорілком. «Повага, що нею користувався Павло Погорілко на Поділлі, – відзначав митрополит УАПЦ Василь Липківський, – і те, що священникам явилася змога правити українською мовою, бути автокефальними, залишаючись «благодатними», привабила до БОПУПАЦ багато парафій на Поділлі» [6, с. 168]. Серед останніх була і вахнівська громада. Зокрема, в описові майна Різдово-Богородицької церкви, засвідченому Вахнівською сільрадою 17 січня 1924 р., зазначалося, що вахнівська православна релігійна громада «визнає своїм єпископом Павла Погорілка, що жиє в м. Вінниці і по своему вірованню належить до Української автокефальної церкви, що визнає законний єпископат» [3, арк. 7].

Офіційна позиція нової течії полягала у тому, що вона рішуче відмежовувалася «1) від тихонівщини зо всією її ідеологією, якої зрікся і сам Тихон патріарх, 2) від самосвятного начала священства як цілком протилежного православному началу преемства і відпусних йому наслідків» [6, с. 170].

Зрештою, така позиція сприяла швидкому зростанню авторитету погорілівської течії та недовірі до Обновленської Церкви як опори більшовицького режиму.

У цьому зв'язку вельми показовими є документи ДПУ, в яких БОПУПАЦ характеризуються як нелояльна до правлячого режиму течія: «До Погорілка приєднуються священники виключно українського походження», і далі: «Політична лінія погорілівської течії має чисто шовіністичний характер» [6, с. 172].

На жаль, П. Погорілко недовго був єпископом БОПУПАЦ: наприкінці 1920-х років його заарештували і вивезли у заслання, де він безслідно зник у темній безодні тоталітарної ночі. Ця ж сама безодня невдовзі поглине і більшість священників БОПУПАЦ, за якими ще раніше ДПУ встановило пильний нагляд. І, цілком природно, що в полі зору всемогутнього ДПУ виявився також вахнівський священник Степан Соколовський, до родини якого належали його славнозвісні брати та сестра – повстанці проти неволі рідного краю.

Про умови, в яких о. Степанові доводилося нести свою нелегку духовну місію, дають часткове уявлення слова єпископа УАПЦ Миколи Борецького з м. Гайсина: «Іще триває в Україні ця страшна і лиховісна ніч, і не видно світання. Знемагає наша вітчизна в тяжких муках, «ніхто її не рятує», як писав Шевченко. Вороги її, по слову пророка, «запанували над нею і бенкетують... діти її в неволі» (Плач Єремії, 1,5). Посіяно в народі ненависть, посварено брата з братом і батьків з дітьми своїми. Тюрми повні безвинних в'язнів, голос крові замучених б'є в піднебесні зводи. Оскверняються храми Божі, пам'ятки благочестивих предків наших. Із уст насильників, п'яних од влади і крові, вирекається хула на Господа і на Христа його. Потоптано все найсвятіше: Божу правду, християнську любов, мораль, радість і красу життя. Панує над усім нелюдський закон грубої сили, закон насильства й терору. Викорінюють із людських душ образ Божий, заставляють молитися ложним богам. Місце правди зайняла нечувана в світі неправда, й її оповісники страхом смертним змушують народ поклонятися їй» [6, с. 66].

Зрозуміло, що о. Степан як проповідник християнської моралі та любові і як колишній повстанець ніяк не міг примиритися із законом неправди та грубої сили. Ще наприкінці 1923 р. на запитання у реєстраційній відомості: «На каком языке следует совершать богослужение?», він прямо і як належить українцеві відповів: «Следовало бы на украинском при условии, когда все книги будут переведены» [2, арк. 10 зв.]. Більше того, нова богоборча влада не могла простити о. Степанові того, що «після постанови с. р. (сільради. – Авт.) про закриття церкви й зняття дзвонів, гр. Соколовський був ініціатор в зборі підписів від релігійників про те, щоб неможливо було перевести в життя постанови с. р. про закриття церкви» [4, арк. 30–30 зв.].

Невдовзі посипалися і доноси, в яких чорні душі лили бруд на свого пастиря. Не дрімало і пильне око ДПУ, яке вже давно стежило за «неблагонадійним» священником.

Одного разу, як свідчив В. Вишня у статті «Спогади з минулого», надрукованій за часів німецької окупації нашого краю, «отець Степан повертався додому у великій задумі. Його непокоїли думки, бентежило те, що діється навкруги.

Сьогодні до нього приходили селяни в релігійних справах і розказували, як заганяють до колгоспів, як ДПУ забирає ні в чім невинних людей і про багато інших свавіль. І тут отець Степан згадав за Україну, за ту вільну Україну, що за неї полягло троє його братів під прапором Симона Петлюри.

«Ні, цього бути не може, Господь їм цього не простить», – подумав священник і прискороною ходою пішов додому.

Він не міг заснути, а коли годині о другій почав дрімати, в двері раптом постукали.

– Хто там?

– Одчиняй! – почув він голос голови сільради. «Прийшли по мою душу», – подумав отець Степан, але одчинив. До хати ввалились голова сільради – жид, та службовець ДПУ і, нічого не кажучи, почали робити трус. Кінчивши, наказали збиратися» [1].

Під час обшуку та подальшого арешту, який здійснено 6 лютого 1930 р., в о. Степана було вилучено 65 аркушів листів та різних паперів [4, арк. 2], в яких могла бути надзвичайно цінна інформація про його родину. Таким чином, ця багата документація осіла навки у запилених архівах окружного відділу ДПУ.

В обвинувальному висновку на о. Степана, а також ще на 9 вахнівчан, складеному Вінницьким окружним відділом ДПУ 11 лютого 1930 р., містилися звинувачення за статтями 54-4, 54-8 та 54-10, ч. 2 Кримінального Кодексу УСРР. В обвинуваченні, зокрема, стверджувалося: «У 1920 р. до м. Вахнівці Турбівського р-ну прибув під Соколівський Степан, який приблизно до 1924 р. не брав ніякої участі в антирадянській роботі. Згодом виявилось, що під Соколівський з'являється братом відомого бандита Соколівського та отаманши банди Марусі, в яких під Соколівський теж брав участь і вже після розгрому цих банд втік з Волині, де ці банди діяли, на Поділля.

Коли ці банди з Волині вже уходили і перебували деякий час на Поділлі, то під Соколівський підтримував з ними самий щільний зв'язок і одного разу проінформував ці банди про перебування червоних, унаслідок чого у Вахнівці зухвалим наскоком цих банд було забито близько 50-ти червоноармійців.

На протязі до 1925 р. Соколівський діяв сам і брав участь в звістному Калинівському чуді.

Згодом під Соколівський почав об'єднуватись з куркулями, церковниками та карним елементом з куркулів для провадження об'єднаної к.-р. роботи» [4, арк. 86].

Цілий ряд свідків, заляканих каральними органами, змушені були давати на о. Степана свідчення на кшталт: «Свою агітацію під Соколівський проводить як з амвона в церкві під час служіння, так й по кутках – у купках селян.

В своїй агітації Соколівський С. Т. зазначає, що з приходом Радвлади настає кінець світу й тому треба всім каятись й молитися про врятування, не приєднуючися до Радвлади. Але, – зазначає Соколівський С. Т., – перед кінцем світу загине Радвлада, бо така влада існувати не може. В своїй агітації Соколівський використовує релігійні забобони селянства, зазначаючи, що Радвлада зі всіма своїми законами спрямовує свою роботу на те, щоб знищити церкву та всіх віруючих. Під час хлібозаготівель під Соколівський агітував, що Радвлада обдирає селян й забирає в них останній хліб. В останній час, в зв'язку з колективізацією, Соколівський провадив агітацію, що Радвлада веде селянське господарство до загибелі» [4, арк. 5 зв.].

Зрештою, під такими правдивими, вистражданими словами міг би підписатися кожен сучасний дослідник, але не будемо забувати, в який страшний час вони були сказані. Звісно, що о. Степан Соколовський, як глибоко віруюча людина, не міг

визнати себе винним у тому, що «влаштував низку шкідницьких актів» і «керував підготовкою масових терористичних актів» [4, арк. 90]. І це при тому, що під час допитів він, як і багато інших радянських в'язнів, зазнавав витончених тортур. Зокрема, як писав уже згадуваний В. Вишня, священика «кидали в підвали, давали оселедця без хліба, а потім відказували у воді» [1].

Так і не добившись від о. Соколовського визнання своєї вини, більшовицькі інквізитори постановою судової трійки при Колегії ДПУ УСРР від 10 березня 1930 р. засудили його до смертної кари. Вирок було виконано у Вінниці 21 березня 1930 р. [4, арк. 106]. Так у світі стало менше на ще одну гарну людину, великого патріота України та щиро козацьку душу. Осиротіла велика родина Соколовських: дружина Надія Миколаївна, домогосподарка, сини Євген, 15 років, Володимир, 10 років, Леонід, 8 років, В'ячеслав, 7 років, та Микола, 5 років [4, арк. 56]. На жаль, нікого з представників цієї родини у Вахнівці нині вже не залишилися: червоний вітер розніс їх по різних куточках України, та щемкі спогади про минуле і досі роз'яत्रюють душу...

Своєрідним епілогом життя та діяльності всієї української родини Соколовських є вірш-посвята Василя Щурата (1871—1948) «Спочиньте, браття!» Це немов про них — мужніх, незабутніх борців за волю українського народу — писав у 1921 р. поет:

*Спочиньте, браття! Ви втомлені в бою.
На вас не жде вже синьо-жовтий стяг.
Наш біль, що сів на ваших могилах,
не збудить вас, хоч виллється мольбою.*

*Спочиньте, браття! Ви жадні спокою.
Вже ваша зброя в наших є руках.
Позвольте нам вперед нести той страх,
Який заклятий вами в вашу зброю.*

*Колись той світ, що нам бажав заглади,
Як пил із чобота, долів упаде —
Тоді всміхнеться нам побідний день,*

*Тоді й на вашу честь озвуться гімни,
І наше одушевлення нестримне
Озветься ще із внукових пісень [5, с. 14].*

1. Вишня В. Спогад з минулого // Вінницькі вісті. — 1941. — 2 листопада.
2. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р-196. — Оп. 1. — Спр. 429.
3. ДАВО. — Ф. Р-196. — Оп. 1. — Спр. 2429.
4. ДАВО. — Ф. Р-6023. — Оп. 4. — Спр. 23909.
5. Дзвін. — 1991. — № 12.
6. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу // Українська Церква на Поділлі в першій третині XX ст. — Київ: Освіта, 1993. — 256 с.
7. Коваль Р.М. Багрянні жнива Української революції. — Київ: Укр. письменник, 2005. — 398 с.
8. Населені місця Поділля. — Вінниця, 1925. — 443 с.
9. Памятная книжка народных училищ и других учебных заведений Киевской Дирекции на 1914–1915 уч. г. — Умань, 1914. — 455 с.

SUMMARY**Tatiana Stetsuk, Konstantin Zavalnuk****The golgofa of Stepana Sokolovskogo**

In this article at first about the historical biography totalitarian regime Stepana Sokolovskogo, brother uprising leaders Oleksa, Dmitra, Vasilay and Oleksandry ("Maria") Sokolovskies.

Key words: Stepan Sokolovsky, church, clergyman.

Володимир Зайчук,**старший викладач кафедри «Гуманітарні дисципліни»****Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів
і природокористування України, «Бережанський агротехнічний інститут»****ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І ДУХОВЕНСТВО ВОЛИНІ В
УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ**

Церква посідає помітне місце в політичному, культурному й соціально-економічному житті українського народу. Двадцять століття дало приклади витривалості у вірі та любові до ближнього. Зразком жертвовного і безкорисливого служіння Богові, рідному народові словом і ділом є життя і діяльність православного духовенства, як під тиском радянської тоталітарної системи не зрадило своєму пастирському покликанню.

Ключові слова: Церква, православ'я, лавра, жертвність, духовенство.

«Християнський світ мало знає православ'я. Знають тільки зовнішні, переважно негативні сторони Православної Церкви, але не внутрішні, духовні скарби», — писав понад п'ятдесят років тому М.Бердяєв. З того часу, на жаль, ситуація щодо православ'я змінилася не принципово або навіть погіршилася. «Православ'я стало невідомою релігією для пересічного росіянина, — стверджував наприкінці 90-х років XX ст. відомий богослов А.Кураєв. — Пересічний російський інтелігент знає більше про буддизм і окултизм, аніж про православ'я». І це в країні, яка декларує свою переважну православність [8].

Не в кращій ситуації перебуває сьогодні Православна Церква в Україні. Знання про православ'я у широких мас населення лише часткові. А Святе Письмо словами Бога нас застерігає: «Поги́не народ Мій за те, що немає знання...» (Осії 4.6). Плодом некомпетентності теперішніх християн у православ'ї є поширення Церков закордонного походження на теренах нашої Української держави. І це змушує нас згадати становище православ'я у воєнні роки, коли з приходом німецьких військ відродження УАПЦ бачилося українцям як наслідок становлення власної держави. Швидкою реакцією на це була вказівка Гітлера, яка забороняла утворення єдиних Церков, оскільки інтересам рейху «відповідала б така ситуація, за якої — кожне село мало б власну секту, де розвивалися би свої власні уявлення про Бога. Навіть, якщо у цьому разі в окремих селах з'являться шаманські культи...» [2]. Простіше кажучи — фашистів не влаштовувала сильна об'єднана Православна Церква. Бо, за православною традицією, автокефалія Церкви тісно пов'язана із самостійним